

Pamięć Hiroszimy. W 70 rocznicę zrzucenia bomby atomowej

Renata Tarasiuk

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Wydział Humanistyczny

Abstrakt: Ten tekst jest poświęcony 70. rocznicy ataku atomowego w Hiroszynie i Nagasaki. Tytuł odnosi się do świadectwa jednego z ocalałych z zagłady Hiroszimy *Światło pierwsze, ostre jak brzytwa, zraniło moje oczy* – gdzie został przedstawiony moment zniszczenia. *hibakusha* - ocaleni z bombardowania Hiroszimy, to pokolenie, które kształtuje nową politykę historyczną Japonii po WW2. W artykule omówiono różne zagadnienia związane z atakiem jądrowym: krótką historię badań atomowych, dylemty moralne w odniesieniu do użycia tego typu broni i konsekwencji ataku nuklearnego. Autor prezentuje również w tekście opowiadania *hibakusha* i twórczość artystyczną ocalałych.

Słowa kluczowe: wybuch atomowy, bezpieczeństwo militarne, polityka historyczna, polityka pamięci, atak atomowy na Hiroszimę, zagłada, ocaleni, świadectwa

„First the light, sharp as a razor, hurted my eyes”. The Memory of Hiroshima. The 70th Anniversary of the Atomic Bombing

Abstract: This text is dedicated to the 70th anniversary of the atomic bombing of Hiroshima and Nagasaki. The title refers to the testimony of one of the survivors of the destruction of Hiroshima. "First the light, sharp as a razor, hurted my eyes" – that was presented the moment of destruction. *Hibakusha* – survivors of the Hiroshima bombing, is a generation which shapes a new historical policy of Japan after WW2.

The article discusses various issues associated with nuclear attack: a short history of atomic research, dilemmas with regard to the use of this type of weapon and the consequences of a nuclear attack. The author also presents in the text Hibakusha's stories and also artistic creations of survivors. It was highlighted in the article, trauma of Hiroshima is the foundation of live of survivors.

Keywords: atomic bombing, military security, historical policy, memories, Hiroshima nuclear attack, destruction, survivors, testimony

Cesarska Japonia. Początek ofensywy

Do ekspansji terytorialnej Japonia dojrzała od początku ery Meiji. Wstąpienie na tron cesarza Matsuhito i jego 42-letnie panowanie przekształciło feudalną prowincję Dalekiego Wschodu, pozostającą do XIX w. pod silnym wpływem Chin¹, w militarną i polityczną potęgę regionu, „otwartą” na świat

---

¹ Japonia przejęła z Chin pismo, filozofię, myśl społeczną oraz religię. Do Japonii, również za pośrednictwem Chin dotarł buddyzm.

po przeszło 200 latach polityki izolacji [*sakoku-rei*]². Polityka państwa, które zaznaczało coraz silniej swoją odrębność na kontynencie azjatyckim, skoncentrowana była jednocześnie na dwóch wektorach: okcydentalnym i panazjatyckim, implikując jednocześnie, politykę otwarcia oraz politykę „parasola ochronnego nad białym niebezpieczeństwem”. W 1880 r. narodziło się *Kōakai*, czyli „Towarzystwo na Rzecz Przebudzenia Azji”, które czerpiąc inspiracje z takich trendów kulturalno-politycznych jak panamerykanizm, panslawizm, pangermanizm, czy panlatynizm, dążyło do połączenia wspólnych sił żółtej rasy dla pokoju i dobrobytu w Azji Wschodniej.

Restauracja polityczna w okresie Meiji przywróciła pełnię władzy cesarskiej. W 1885 r. powołano na wzór zachodni parlament wraz z premierem. Spisana w 1889 r. konstytucja Meiji formalnie przekształciła Japonię w monarchię absolutną, w zmodernizowanej formie ustrojowej przechowując prastare japońskie tendencje i sentymenty, jak pojęcie świętości cesarskiej dynastii z całą jej warstwą mitologiczną, zaczerpnięte z okresu *Kojiki* i *Nihongi*. Ciosem dla dumy samurajskiej, za sprawą degradacji klasowej dziedzicznych wojowników, było utworzenie regularnej armii opartej na systemie powszechnego poboru i powszechnej służbie wojskowej (czynnej – przez trzy lata, w rezerwie – dwa)³.

Koniec epoki Meiji nie oddalił przekonania o boskim pochodzeniu cesarza, któremu oddawano cześć, jako żywemu wcieleniu Boga. Z fermentu ideologicznego i napięcia między okcydentalizmem a nacjonalizmem powstały fundamenty ideologii, której wyrazem stał się *Dekret cesarski o wychowaniu* [*Kyōiku-chokugo*] z 30 X 1890 r., nakazujący złożenie ofiary dla kraju, popieranie interesów państwa i dobra publicznego, prymat dobra państwa nad indywidualnym. Pomimo modernizacji w sferze gospodarczej, politycznej, kulturowej i mentalno-obyczajowej, obywatele mieli pozostać Japończykami w służbie „boskiego” Cesarstwa Wielkiej Japonii⁴. To był początek nacjonalistycznej indoktrynacji⁵. Z kolei boski cesarz dzięki swej osobowości pozwalał na budowanie wokół siebie nie tylko atmosfery boskości, ale również pośmiertnej legendy. W latach 1894–1895 Imperium Japońskie odniosło zwycięstwo militarne nad Chinami, a w 1905 r. pokonało Imperium Rosyjskie. Po I wojnie światowej Japonia wzbogaciła się o nowe terytoria na Oceanie Spokojnym.

Kontynuacja ekspansjonistycznych dążeń Cesarstwa Wielkiej Japonii nasiliła się wraz ze wstąpieniem na tron cesarza Hirohito, kiedy faktyczna władza w państwie przeszła w ręce wojskowych: generała Tōjō i admirała Yamamoto, którzy stopniowo zaczęli przeprowadzać faszyzację Japonii. W 1931 r. Japonia rozpoczęła wieloletnią okupację Mandżurii, a jej efektem

---

² „Zamknięcie” Japonii dla cudzoziemców ogłoszono w 1639 roku.

³ Vide: J. Tubielewicz, *Historia Japonii*, Wrocław 1984, s. 350–351.

⁴ Cesarz wytwarzał wokół siebie nie tylko atmosferę boskości, ale również warunki do utrwalania jego pośmiertnej legendy.

⁵ Vide: J. Tubielewicz, *Historia Japonii...op.cit.*, s. 370–371.

było utworzenie marionetkowego państwa Mandżukuko, zaś gdy w 1935 r. Republika Chińska odmówiła podporządkowania Japonii swej polityki zagranicznej, ta w dwa lata później rozpoczęła drugą wojnę chińsko-japońską, która zakończyła się dopiero wraz z kapitulacją Japonii w 1945 r.

Francuski historyk Jean-Luis Margolin, współautor *Czarnej Księgi Komunizmu*, twierdzi, że na ekspansjonistyczną radykalną postawę Japonii złożyło się wiele czynników: nadmiar wiary w siebie, do którego doprowadził w niedalekiej przeszłości brak spektakularnej klęski, rasistowska pogarda dla przeciwnika oraz słabość myślenia strategicznego, w tym przecenianie rangi wojny błyskawicznej i tzw. „decydującej bitwy”. Japonia zapłaciła jednak wysoką cenę, co podkreśla Margolin, za powierzenie swego losu w ręce militarystów i fanatyków⁶.

Początek inwazji

7 grudnia 1941 r. siły japońskiej floty wojennej dokonały ataku na amerykańskie bazy wojskowe w Pearl Harbor na Hawajach, otwierając teatr działań wojennych na Pacyfiku. Wojna błyskawiczna prowadzona przez Japońską Armię Cesarską przynosiła początkowo zgodnie z oczekiwaniami szereg zwycięstw, doprowadzając do opanowania Hongkongu, Singapuru, Birmy, Filipin, Indonezji. Do maja 1942 r. ogromne obszary Azji Wschodniej znalazły się pod kontrolą Japonii, zapewniając jej tym samym pozycję niepokonanego panazjatyckiego hegemonu. Dopiero przegrana powietrzna bitwa o Midway i klęska na Guadalcanal, jednej z wysp Salomona, oddalały szanse Japończyków na pokonanie amerykańskiego przeciwnika. Od połowy 1944 r. Amerykanie, przy pomocy superfortec B-29⁷, przeprowadzali nad terytorium powietrznym Japonii systematyczne naloty dywanowe na miasta, przynosząc dotkliwe straty ludności cywilnej⁸. W 1945 r. stało się już jasne, że Japonia nie utrzyma swej zwycięskiej pozycji. Jednak utrata kontroli nad okupowanymi terytoriami nie była dość wystarczającym powodem do podpisania aktu kapitulacji.

Przed zagładą. Pierwsze eksperymenty

Amerykańska machina państwowa nakierowana na skonstruowanie bomby atomowej została uruchomiona wraz z powołaniem Komitetu do Spraw Energii Atomowej, który na posiedzeniu 21 października 1939 r. sformułował zalecenie przyspieszenia badań nad rozszczepieniem uranu. Powolne tempo prac w Stanach Zjednoczonych było spowodowane ograniczoną i nieefektywną współpracą z brytyjskimi uczonymi, ale istniało bez-

---

⁶ J.-L. Margolin, *Japonia 1937–1945. Wojna Armii Cesarza*, przedmowa; Y. Ter-non, tłum. J.P. Rurarz, A> Rurarz, Warszawa 2009, s. 96–97.

⁷ Boeing B-29 Superfortress, produkowany w latach 1943–1946, miał napęd 4 silników typu Wright R-3350-23 z turbodoładowaniem o mocy 1600 kW (2200KM) i osiągał prędkość maksymalną 605,5 km/h na wysokości 7620 m.

⁸ R. Tarasiuk (rec.), J. Hersey, *Hiroszima*, przeł. J. Łoziński, Poznań, Zysk i S-ka, 2013, ss. 229, „Doctrina” 2013, s. 263.

sprzeczne przekonanie, że skonstruowanie bomby atomowej odegra fundamentalną rolę w toczącej się wojnie⁹.

Atak z zaskoczenia na bazę marynarki wojennej Pearl Harbor na Hawajach¹⁰ przyspieszył prace nad ukończeniem bomby atomowej. Działania militarne na Pacyfiku zmuszały rząd amerykański do niezwłocznych przemyśleń nad możliwością rozwiązania konfliktu przy pomocy sił niekonwencjonalnych. W 1942 r. na polecenie prezydenta Roosevelta uruchomiony został amerykański program jądrowy o kryptonimie *Manhattan Project*, kierowany przez Roberta Oppenheimera, silnie związanego z lewicą komunistyczną. Do badań nad bombą atomową włączono go w 1941 r. w czasie gdy zajmował się głównie obliczeniami masy krytycznej uranu-235¹¹. W 1942 r. w Berkeley powstała pod jego kierownictwem grupa, złożona z najwybitniejszych fizyków–teoretyków, do której należeli m.in. Hans Bethe i Eduard Teller.

Przed Oppenheimerem pojawił się wkrótce szereg wyzwań o wiele poważniejszych niż te związane z konstrukcją bomby atomowej. Były to rozterki moralne, gdyż Oppenheimer zmuszony był udzielić odpowiedzi prezydentowi Trumanowi w kwestii rekomendacji użycia pierwszej broni atomowej przeciwko Japonii¹². W imieniu grona uczonych wskazywał na dylematy, które towarzyszyły odpowiedzialności za naród amerykański, usprawiedliwiającej użycie tej broni przeciwko Japończykom. Towarzyszyły one w tej kwestii także innym uczonym. W petycji do Prezydenta Stanów Zjednoczonych z 3 lipca 1945 r., miesiąc przed atomowym atakiem USA na Hiroszimę, Leo Szilard¹³ i grupa uczonych w zakresie energetyki jądrowej zwrócili uwagę na konsekwencje użycia broni nuklearnej wobec mieszkańców japońskich miast. Mimo spektakularnego przeświadczenia, iż wojna musi zmierzać do definitywnego zakończenia, uczeni podkreślali, iż zniszczenie japońskich miast może stać się potencjalną metodą walki tylko wtedy, kiedy stronie japońskiej przedstawione zostaną warunki do poddania się i możliwość przyjęcia kapitulacji. Użycie bomby atomowej, pisał Szilard,

---

⁹ Vide: J. Kubowski, *Broń jądrowa. Fizyka, budowa, działanie, skutki, historia*, Warszawa 2008, s. 18.

¹⁰ Plan ataku powietrznego na amerykańską bazę marynarki wojennej na hawajskiej wyspie Oahu opracowany przez admirała Yamamoto polegał na przeprowadzeniu akcji z zaskoczenia w najmniej oczekiwanym momencie. Jako dzień rozpoczęcia operacji, sygnowanej *Tora–Tora–Tora* wybrano niedzielę. H. A. Gailey, *The Day of Infamy*, [w:] *The War in the Pacific: From Pearl Harbor to Tokyo Bay*, California 1995, s. 71–101, wersja online: <http://www.questia.com/read/94432774/the-war-in-the-pacific-from-pearl-harbor-to-tokyo>

¹¹ Więcej na ten temat Vide: K. Hoffmann, *J. Robert Oppenheimer. Twórca pierwszej bomby atomowej.*, tłum. Krzysztof Żak, Warszawa 1999.

¹² Ibidem.

¹³ Leo Szilard był pierwszym naukowcem, który planował i wspierał budowę bomby atomowej. Z jego inicjatywy rozpoczęto budowę pierwszej bomby atomowej w świecie.

proceeds to the ruthless annihilation of cities, their absolute annihilation [*the ruthless annihilation of cities*]. Atomic energy is a new form of using the forces of nature, leading to total destruction. He, who uses these methods, must be aware of the consequences and must bear the responsibility for opening the door to the era of destruction on an unimaginable scale¹⁴. In a petition dated July 17, 1945, Szilard and a group of scientists emphasized the moral obligation associated with the use of atomic energy in practice as a means of political pressure [*political pressure*] both in times of peace and in times of war, since the success achieved in the field of nuclear energy is burdened with a much greater danger than all previous inventions¹⁵.

Zagłada

The atomic explosion causes a series of tragic consequences for life: heat, ionizing radiation, contamination, and electromagnetic pulse. The effects of the explosion are immediate and delayed. An immediate effect is the emission of penetrating gamma and neutron radiation at the moment of explosion, while delayed effects are the fallout of radioactive materials, measured in years. During the explosion, electromagnetic radiation is emitted in the form of visible light, ultraviolet, and X-rays. Within a few millionths of a second after the explosion, enormous amounts of X-ray radiation are absorbed by the

---

¹⁴ *Leo Szilard's Petition to the President, July 3–th 1945* US National Archives, Washington DC: Record Group 77, Manhattan Engineer District Records, Harrison-Bundy File, folder #76. <http://www.dannen.com/decision/45-07-03.html>.

¹⁵ *A Petition to the President of the United States, July 17–th 1945*, US National Archives... . The petition was signed by 68 members of *The Metallurgical Laboratory in Chicago*; Albert Einstein considered the release of atomic energy the most important discovery since the discovery of fire, and at the same time a moral obligation of scientists for its use in the service of life, not death. In an interview for the Japanese publisher *Kaizo* the scientist emphasized his limited role in the development of the bomb. See also: *Einstein's letter to Roosevelt, August 2, 1939*, <http://www.dannen.com/ae-fdr.html>; In VI chapter *The Franck Report*, titled *Methods of International Control* the report discusses the need for an effective international control of nuclear weapons. The first method is the rationing of uranium. The production of nuclear materials, nuclear weapons, begins with the processing of large amounts of uranium. The development of nuclear energy, as stated in the summary of the report *The Franck Report* is not only a technological and military endeavor, but also a moral dilemma accompanying its use. The report was signed by the committee members: James Franck (chairman), Donald J. Hughes, J.J. Nickson, Eugene Rabinowicz, Glenn T. Seaborg, J. C. Stearns, Leo Szilard; *The Franck Report*, June 11, 1945, <http://www.dannen.com/decision/franck.html>

czająca, kilkumetrową warstwę powietrza. Formuje się wówczas świecąca ognista kula o bardzo wysokiej temperaturze, o ok. 3 tysięcy stopni Celsjusza. Przyczyną największych zniszczeń jest fala podmuchu. Rozmiar strat wywołany falą uderzeniową, zależy w dużej mierze od wysokości wybuchu nad poziomem ziemi. Potwierdzają to w pełni eksplozje nad Hiroszimą i Nagasaki.

6 sierpnia 1945 r. około godziny 8.15 czasu lokalnego startująca z wyspy Tinian superforteca B-29 Enola Gay, należąca do lotnictwa USA zrzuciła na wysokości 600 metrów nad miastem Hiroszima 4-tonową uranową bombę atomową Little Boy. W ten sposób broń nowego typu, wykorzystująca potencjał zagłady totalnej i nieróżnicującej, przyspieszyła proces kapitulacji ostatniego z państw Osi.

Po zagładzie

Spośród wszystkich podjętych w historii decyzji politycznych i wojskowych decyzja o zrzuceniu bomby atomowej na Japonię jest jedną z najczęściej do dziś komentowanych i analizowanych. W analizach decyzji Harry'ego Trumana, postrzeganych jako kulminacja motywacji wojskowych i ambicji politycznych, zazwyczaj uwzględnia się dane szacunkowe ewentualnych strat po stronie amerykańskiej, które powstałyby w przypadku przedłużającego się konfliktu na Pacyfiku¹⁶. Mniej uwagi poświęca się dylematom moralnym, bezpośrednim i pośrednim skutkom wybuchu jądrowego oraz różnicom potencjału konwencjonalnego i jądrowego. Świadczenia ocalonych najdobitniej ukazują skutki wybuchu w sposób wolny od politycznych spekulacji.

Przez kilka sekund po wybuchu temperatura przy ziemi w strefie zrzutu sięgała 4 tys. stopni Celsjusza, co sprawiało, że promieniowanie ciepłe topiło szklane butelki. Ludzie znajdujący się w strefie zostali dosłownie zamienieni w cienie. Metamorfoza człowieka w cień stała się symbolem tragedii ofiar Hiroszimy i Nagasaki, tak jak symbolem tragedii ofiar Holokaustu jest metamorfoza człowieka w dym¹⁷. Wiele fotografii, pokazu-

---

¹⁶ J. Oh, *Hiroshima and Nagasaki. The Decision to Drop the Bomb*, https://michiganjournalhistory.files.wordpress.com/2014/02/oh_jung.pdf

¹⁷ Tego porównania użył na przykład Elie Wiesel w opowiadaniu *Noc*, gdzie opisał przy pomocy metafory „wyjścia przez komin” zagładę małych dzieci przywiezionych na ciężarówce do obozu śmierci. Metamorfoza dzieci w dym, w scenie jak ze snu, towarzyszy też ostatniej, kilkudziesięciosekundowej sekwencji czarno-białego filmu Andrzeja Wajdy *Korczak* z 1990 roku. Alternatywą dla metamorfozy człowieka w dym w przypadku symboliki Holokaustu jest również metafora „grobu w powietrzu” użyta przez Paula Celana. Oryg. „*wir schaufen ein Grab In den Lüften...*”, „*ein Grab in der Erde...*”, „*ein Grab in den Wolken...*”: *habt ihr ein Grab In den Wolken, [...] ein Grab in den Lüften*, gdzie „nie leży się ciasno” [*da liegt man nicht eng*] zob.: P. Celan, *Todesfuge [w:] Die Gedichte – Kommentierte Gesamtausgabe in einem Band*, hrsg. B. Wiedeman, Frankfurt am Main 2003.

jących śmierć miasta, wykonano tuż po tragedii Hiroszimy. Widać na nich spaloną ziemię w miejscu tętniącej życiem metropolii. Dzięki relacjom ocalałych, którzy znaleźli się w bezpiecznej odległości od epicentrum zrzutu, dowiadujemy się co działo się z ludźmi bezpośrednio po wybuchu. Od ciał jeszcze żyjących odpadały płyty skóry, krwawiły otwarte rany po oparzeniach, wypadały gałki oczne. Promieniowanie uszkadzające chromosomy niszczyło komórki, szpik kostny, cebulki włosów ludzi znajdujących się w promieniu kilometra od epicentrum.

Dla ocalałych Hiroszima i Nagasaki stały się miastami umarłych, wielu spośród nich żyjąc z piętnem atomowego wybuchu nigdy już nie powróciło do normy. Powstało nowe pokolenie zwane *hibakusha*¹⁸, czyli „dotkniętych eksplozją”. Dziś mówi się o drugim, a nawet trzecim pokoleniu *hibakusha*¹⁹. Ogromne straty poniosła ludność cywilna w Nagasaki, gdzie w wyniku powszechnej mobilizacji, wszystkich chłopców i mężczyzn powołano do wojska, ofiarami były kobiety, starcy, dzieci i osoby duchowne, niepodlegające obowiązkowi służby wojskowej²⁰.

W artykule 14 *Konstytucji Japonii* mowa jest o równości wszystkich obywateli wobec prawa, o niedopuszczalności wszelkich zachowań dyskryminacyjnych z powodów politycznych, ekonomicznych, społecznych, rasy, wyznania, płci, pozycji społecznej ani pochodzenia²¹. Zapis ustawy zasadniczej z 1946 r. dotyczy również osób, które z powodu „dotknięcia eksplozją” doświadczyły zaniżenia statusu majątkowego, uszczerbku na zdrowiu, ekonomicznych nierówności, negatywnych stosunków społecznych. Konstytucja zabrania dyskryminacji „innych”, ale mimo tego zapisu osoby doświadczone wybuchem mówią o odczuwaniu swojej „inności”. Interesów ludzi poszkodowanych, dotkniętych innością, bronią w powojennej Japonii ugrupowania lewicowe i ultralewicowe, jak na przykład założona w 1979 r. skrajnie lewicowa organizacja (związana z Japońską Partią Komunistyczną) *Zenkai ren*, czyli Narodowe Przymierze Wyzwolenia Burakumin²².

---

¹⁸ Słowo *hibaku* oznacza „narażony”

¹⁹ Analogicznie mówi się dziś o drugim i trzecim pokoleniu „dzieci Holokaustu”.

²⁰ W Nagasaki także kobiety i młode dziewczęta miały do wypełnienia swą misję wobec „boskiego cesarza” i państwa. Spoczywał na nich między innymi obowiązek pracy w zakładach zajmujących się produkcją broni. Jednym z takich miejsc była Fabryka Broni Mitsubishi w dzielnicy Mori. Pracowały tam uczennice Prefekturalnego Liceum dla dziewcząt w Nagasaki (rocznik 1942).

²¹ *Konstytucja Japonii z 3 listopada 1946 roku*, tłum. Teruji Suzuki, wersja online: <http://www.pl.emb-japan.go.jp/relations/konstytucja.htm>

²² Określenie *Burakumin* pojawiło się w epoce feudalnej w czasach Togukawa i odnosiło się do „bezkastowców” albo tzw. „nie-osób”, reprezentujących nieczyste z punktu widzenia buddyzmu zawody. Współcześnie *burakumin* oznacza potocznie wszystkich „niedopasowanych społecznie” i nie ma charakteru pejoratywnego. Por.: K. Karolczak, *Nierówności w demokratycznym społeczeństwie*, [w:] *Japonia. Historia i współczesność*, red. J. Marszałek-Kawa, Toruń 2008, s. 69.

Konsekwencje atomowego wybuchu przekroczyły oczekiwane przez decydentów cele militarno-polityczne²³. Wybuch bomby, który był, jak napisał amerykański historyk Barton Bernstein, atakiem terroru [*a terror weapon*] o wielkiej psychologicznej sile oddziaływania [*the greatest psychological effect against Japan*]²⁴, ostatecznie wymuszającym zakończenie działań wojennych, stał się dla ocalonych mieszkańców Hiroszimy i Nagasaki klasycznym ciosem z opóźnionym zapłonem.

Dzieci Hiroszimy

Szczególne miejsce pośród ofiar wojny zajmują dzieci. Dziecięce wspomnienia stanowią osobny gatunek świadectw wojny i okupacji²⁵. Wiele dzieci japońskich w chwilach atomowej zagłady pokonywało codzienną, poranną drogę do szkoły, dla wielu z nich była to droga ostatnia.

Symbolem cierpienia dzieci Hiroszimy stała się dwunastoletnia Sadako Sasaki, która jako dwulatka przeżyła atak atomowy i choć nie pamiętała chwili wybuchu, jego skutki dały znać o sobie kilka lat później. Sadako chciała zostać lekkoatletką i wytrwale trenowała biegi aż do czasu, gdy podczas jednego z treningów zasłabła i trafiła do szpitala, gdzie po szczegółowych badaniach okazało się, że choruje na białaczkę popromienną. Jedną z japońskich legend mówi, że złożenie tysiąca papierowych żurawi origami przynosi wyzdrowienie z ciężkich a nawet nieuleczalnych chorób. Dziewczynka, wierząc tej legendzie, złożyła 644 papierowe ptaki, pracy swej jednak nie zdążyła ukończyć w wyniku postępującej choroby. Przyjaciele dokończyli dzieło i zmarłą dziewczynkę pochowano wraz z tysiącem żurawi origami²⁶. W 1958 r. dzięki funduszom zebranych przez ludzi, którzy chcieli upamiętnić cierpienie i śmierć Sadako, powstał pomnik dziewczynki w parku w Hiroszynie, na którym umieszczono napis: „To jest nasz płacz, to jest nasza modlitwa, pokój na świecie”. Ta tragiczna historia stała się literacką inspiracją dla Karla Brucknera, który w 1961 r. opublikował książkę zatytułowaną: *Sadako chce żyć*. Autor, sięgając po fakty biograficzne, przed-

---

²³ O osiągnięciu celów militarno-politycznych Vide: dokument: *U.S. Strategic Bombing Survey: The Effects of the Atomic Bombing of Hiroshima and Nagasaki, June 1946. Presidents Secretary File, Truman Papers*. wersja online: https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/bomb/large/documents/pdfs/65.pdf

²⁴ Cyt za: M. Zuberi, *Atomic Bombing of Hiroshima and Nagasaki*”, „Strategic Analysis”, August 2001, s. 656.

²⁵ Widać to szczególnie w literaturze Holokaustu, gdzie świadectwa dziecięce są osobno eksponowane i interpretowane. Vide: np.: J. Kowalska-Leder, *Doświadczenie Zagłady w perspektywie dziecka w polskiej literaturze dokumentu osobistego*, 2009.

²⁶ Żuraw, jeden z najbardziej popularnych modeli origami, jest w kulturze japońskiej symbolem pomyślności i pokoju. Według legend japońskich ptaki te są też symbolem długowieczności. Japończycy wierzą, że złożenie tysiąca żurawi origami przynosi dobre zdrowie i szczęśliwe życie.

stawił literacką wizję życia małej dziewczynki, przepełnionego cierpieniem i nadzieją. W tej „książce z tezą” mała Sadako umiera świadoma wypełnienia zadania, a artystyczna wizja dramatycznej walki o dokończenie dzieła, szczególnie wyeksponowane chwile opadania z sił i utraty świadomości, mają podkreślać dramatyzm skutków atomowej eksplozji. Historia Sadako, zarówno ta zachowana w źródłach historycznych, jak i stworzona w artystycznych kreacjach, niesie w sobie przesłanie symboliczne, wyrażające się w zderzeniu dawnej Japonii z jej wizją po Hiroszimie.

Kiedy Japonia weszła w najbardziej nasiloną fazę wojny, mobilizacją objęto również chłopców, a nastoletnie dziewczęta otrzymały nakaz pracy w fabrykach produkujących środki wspomagające działania militarne cesarskiej armii. W ten sposób miały dochować wierności cesarzowi i wypełnić swój obowiązek wobec państwa. Jedną z tych fabryk była Fabryka Broni Mitsubishi w dzielnicy Mori w Nagasaki. Wiele cywilnych fabryk w Nagasaki przestawiło się na przemysł militarny, produkując amunicję i wyposażenie dla japońskiej floty wojennej. Być może był to jeden z powodów wciągnięcia miasta na listę potencjalnych celów wojskowych²⁷.

Po latach dziewczęta z Nagasaki, niegdyś uczennice Prefekturalnego Liceum dla Dziewcząt, które przeżyły atak atomowy podczas pracy w fabryce spisały swoje wspomnienia, w których opowiedziały o tragedii²⁸. Jest w nich zawarta groza tamtych dni, od pierwszych chwil uświadomienia sobie co się stało, poprzez dramatyczny czas poszukiwania najbliższych (często jedynie ich kości), aż po dalekosiężne skutki oddziaływania popromiennego. Tragizm tych wydarzeń, zawarty w prozie wspomnieniowej, przekracza niekiedy ludzką wyobraźnię, dlatego wspomnienia z Nagasaki wpisują się w nurt świadectw dotyczących doświadczenia granicznego. Psychologia, określa takie zjawisko jako stres pourazowy [*Post Traumatic Stress Disorder*], który sprawia, że jakaś sytuacja tragiczna nabiera charakteru delimitacyjnego dzieląc życie człowieka na symboliczne „przed i po”. Atak atomowy w relacjach ocalonych pretenduje do roli wydarzenia o charakterze delimitacyjnym. Świadectwa ludzi, którzy widzieli atak atomowy pomagają zrozumieć tragizm tych wydarzeń, w które wpisana została aporetyczna ironia japońskich snów o potędze zamienionych w dramat. Symbolem cierpienia dzieci Hiroszimy stał się trójkołowy rowerek Shinischiego Tetsutani, na którym chłopiec w chwili wybuchu jeździł po podwórku. W noc po zrzuceniu bomby zmarł w wyniku poparzeń. Ojciec podjął decyzję o pochowaniu syna razem z rowerkiem, zaś po dokonaniu ekshumacji ciało chłopca spoczęło w rodzinnym grobowcu, a rowerek trafił do muzeum w Hiro-

---

²⁷ Miasto Nagasaki w okresie zamknięcia było jednym z niewielu w Japonii (przez fakt istnienia tam portu handlowego) oknem na zachód, przez które przenikały wieści z europejskiej cywilizacji świata. W okresie otwarcia w epoce Meiji nadal pozostało miastem portowym, dynamicznie się rozwijającym.

²⁸ *Nagasaki, tamtego pamiętnego dnia 9 sierpnia* red. nauk. i przypisy: E. Żeromska, tłum. A. Popczyk, A. Śledzińska, z jap. A. Śledzińska, E. Żeromska, Warszawa 2002.

szimie jako znak protestu przeciwko stosowaniu broni atomowej, której ofiarami stają się niezaangażowane politycznie i militarnie dzieci.

Tragedią dzieci – ofiar atomowego wybuchu – jest również sieroctwo. Ich rodzice albo zginęli w chwili wybuchu, albo doświadczyli na sobie skutków choroby popromiennej. Pełna przewrotności losu i tragicznych paradoksów jest historia Takashi Nagai, nawróconego na katolicyzm lekarza radiologa, który dowiedział się, że jest chory na chorobę popromienną i zostało mu zaledwie kilka lat życia. Miało to miejsce na krótko przed atakiem atomowym na Hiroszimę, w którym zginęła jego żona i najbliżsi, zaś dwójka małych dzieci pozostała ze śmiertelnie chorym ojcem. Chociaż przez całe życie Nagai był przeciwny używaniu broni jądrowej do celów wojny, wierzył, że właściwe jej wykorzystanie w celach pokojowych może doprowadzić do postępu cywilizacyjnego²⁹.

Po zagładzie

Po kapitulacji i rozwiązaniu Cesarskiej Armii Wielkiej Japonii, w myśl konstytucji z 3 listopada 1946 r.³⁰, spisanej pod kontrolą rządu okupacyjnego, Japonia zobowiązała się do nieutrzymywania wojsk lądowych, morskich oraz powietrznych. W świetle ustawy zasadniczej stała się państwem demokratycznym, państwem prawa i wolności obywatelskich, państwem laickim, opiekuńczym, promującym pacyfizm³¹, a Japończycy, jako naród „miłujący pokój” zobowiązali się (art. 9, rozdz. II) do „wyrzeczenia się wojny”. Zmieniła się także kultura polityczna państwa. 5 grudnia 1945 r. zniesiono shintoizm państwowy, tzw.: *kokka-shintō*³².

W latach 1868–1945 religia państwowa, funkcjonująca również jako podstawa mentalności i tożsamości narodowej Japończyków, wywierała znaczący wpływ na decyzje polityczne, kształtując politykę ekspansji terytorialnej wraz z uznaniem Japonii jako „centrum świata” w myśl zasady *hakko ichiu*, czyli „osiem części świata” albo „cały świat pod jednym (japońskim) dachem”. Religia państwowa konkurowała od VI wieku ze ścieżką buddy. Po jej zniesieniu buddyzm, który wcześniej w Japonii przybrał specyficzny, lokalny kształt, silnie zaangażował się w „światowy ruch na rzecz

---

²⁹ Vide: Nagai, *Atomic Bomb Rescue nad Relief Report*, http://www.nashim.org/e_pdf/atomic_bomb/; Vide: książkę wspomnieniową: Takashi Nagai, *Listy do dzieci*, tłum. Krzysztof Bednarek, Warszawa 2010.

³⁰ Była to druga japońska konstytucja po ogłoszonej 11 lutego 1899 roku konstytucji Cesarza Matsuhito (Meiji).

³¹ *Konstytucja Japonii*, tłum. T. Suzuki, P. Winczorek, Wrocław 1990.

³² *Shintō*, czyli „droga bóstw” to japońska religia rodzima, termin przyjęty w VI w., po wprowadzeniu buddyzmu do Japonii pełniła rolę religii państwowej. Dekret w tej sprawie, pod nazwą *Shimbutsu-bunri-rei* (Dekret o rozdzieleniu *shintō* i buddyzmu) wydano w 1868 roku. Religia narodowa miała zespałać poczucie jedności narodu, a cesarz miał być centralnym punktem kultu.

pokoju”³³. Po 1946 r. zakazano używania terminu *Kokutai*, czyli „narodowej doktryny” ustanowionej w oparciu o nierozzerwalność japońskiego systemu skoncentrowanego wokół osoby cesarza.

W styczniu 1946 r. generał MacArthur powołał Międzynarodowy Trybunał Wojskowy dla Dalekiego Wschodu, zwany Trybunałem Tokijskim. 3 maja 1946 r. rozpoczęły się procesy japońskich zbrodniarzy wojennych, sądzonych według prawa międzynarodowego za zbrodnie przeciwko pokojowi i zbrodnie przeciwko ludzkości. Trwały one do listopada 1948 r. Akt oskarżenia zawierał 55 zarzutów, w tym atak na Pearl Harbor bez wypowiedzenia wojny oraz masakrę w Nankinie. Generał MacArthur wyłączył cesarza z odpowiedzialności przed trybunałem. 23 grudnia 1948 r. dokonano egzekucji siedmiu skazanych na śmierć, spośród dwudziestu ośmiu zasiadających na ławie oskarżonych. Żaden ze zbrodniarzy wojennych podczas tokijskich procesów nie uznał swojej winy.

Międzynarodowy proces w Tokio, podobnie jak w Norymberdze, podkreślał „sprawiedliwość zwycięzców”, poddając ocenie czyny tylko jednej ze stron konfliktu³⁴.

Do pierwszych antywojennych manifestacji doszło w Japonii krótko po podpisaniu aktu kapitulacji, wraz z rozpoczęciem okupacji amerykańskiej. Protesty związane były z niebezpieczeństwem bliskości poligonu wojskowego na plaży Kujūkuri, a w 1951 r. wyrażano sprzeciw wobec rozbudowy bazy Yokota w okolicach Tokio, a także w rybackiej osadzie Uchinada przeciwko planom przekształcenia pobliskiej plaży w poligon wojskowy.

W Okinawie natomiast niezadowolenie wywołała decyzja o rozbudowie tamtejszych obiektów wojskowych, co miało doprowadzić do licznych wywłaszczeń miejscowej ludności. Większość tych demonstracji spotkało się z licznymi restrykcjami ze strony władz, prowadząc do ograniczeń lokalnej autonomii³⁵.

Dużą rolę w kształtowaniu świadomości dotyczącej użycia broni jądrowej i wodorowej odegrały organizacje lewicowe, ekologiczne i genderowe, które doprowadziły do utworzenia japońskiej Rady na Rzecz Zakazu Użycia Broni Jądrowej i Wodorowej, a następnie Rady Japońskich Organizacji

---

³³ W buddyźmie pokój nie jest jedynie postrzegany jako brak wojny, ale jest środkiem i celem samym w sobie. Według buddyjskiej tradycji Budda powiada, że jedynym szczęściem jest pokój, który jest tym samym co wolność. Każde zabijanie jest złem, a czynienie pokoju wymaga wyzbycia się przemocy. S. Sivaraksa, *Ziarna pokoju: buddyjska wizja odnowy społeczeństwa*, [w:] *Religie o drogach pokoju i bezdrożach wojny*, red. E. Sakowicz, Lublin 1995, s. 35–37.

³⁴ Por.: J.–L., Margolin, ..., s. 417–418. Inny charakter, niż procesy norymberskie i tokijskie, miał proces Adolfa Eichmanna przed izraelskim sądem w Jerozolimie. Vide: R. Tarasiuk, *Schwytac Eichmanna. Izraelskie służby wywiadowcze w projekcie narodowej historii*, „Secretum. Służby specjalne. Bezpieczeństwo. Informacja”, 1 (2) 2015, s. 191–215.

³⁵ E. Pałasz–Rutkowska, K Starecka, *Japonia...*, op.cit. s. 253–254.

Zrzeszających Ofiary Bomby Atomowej. Na szeroką skalę rozwinął się w Japonii lewicowy ruch antywojenny. Początki japońskiej lewicy datuje się od czasów chińskiej rewolucji 1911 r. oraz Rewolucji Październikowej 1917, a jednym z pionierów ruchu proletariackiego w Japonii był Sen Katayama, uczestnik zjazdu II Międzynarodówki w Amsterdamie w 1904 r., organizator rozwiązanego przez władze Stowarzyszenia Socjalistyczno-Demokratycznego [*Shakai-minshutō*], aktywny działacz Kominternu w ZSRR. W 1922 r. doprowadził do utworzenia w Japonii Partii Komunistycznej, skupiającej działaczy o niejednorodnych poglądach, zjednoczonych wokół doktryny marksizmu-leninizmu, współpracujących z komunistami w ZSRR, Chinach, USA. Partia została oficjalnie zatwierdzona przez Międzynarodówkę na IV Zjeździe w listopadzie 1922 r., ale wkrótce jej działaczy poddano represjom i prześladowaniom, a do oficjalnego jej rozwiązania i przejścia do politycznego podziemia doszło w marcu 1924. Wielu członków pierwszej Komunistycznej Partii Japonii uczestniczyło w tworzeniu nowej partii po wojnie, w czasach okupacyjnej „demokratyzacji”³⁶. Tragedia Hiroszimy przyczyniła się do akceptacji pacyfistycznych idei lewicy i komunistów. Japończycy czuli się ofiarami okrucieństwa powodowanego nienawiścią i wojennym szaleństwem, dlatego z pełną akceptacją przyjmowali hasła pokojowe. Otwarty został nowy rozdział Ery Oświeconego Pokoju³⁷.

---

³⁶ J. Tubielewicz, *Historia Japonii...*, s. 400.

³⁷ Era Oświeconego Pokoju [*Shōwa*] rozpoczęła się wraz z wstąpieniem na tron cesarza Hirohito 25 grudnia 1926 roku, paradoksalnie, aż do tragedii Hiroszimy i kapitulacji Japonii trudno było ją nazwać erą pokoju. W tym okresie miała miejsce krwawa, ośmioletnia wojna chińsko-japońska, wcześniej nastąpił podbój Mandżurii, w której utworzono państwo marionetkowe, a od czasu objęcia stanowiska premiera przez generała Hideki Tōjō Japonia szykowała się do ekspansji w kierunku południowo-wschodniej Azji i podpisania paktu trzech i przystąpienia do Osi Japonia była gotowa na podbój świata.

Dopiero po podpisaniu aktu kapitulacji Japonia rzeczywiście wkroczyła na drogę pokoju, poprzez narzucenie przez okupacyjny rząd USA pacyfistycznej konstytucji, w ramach której Japonia nie mogła formować armii sił militarnych a jedynie siły samoobrony. Wtedy też propagowano hasła antymilitarystyczne wśród Japończyków, które po Hiroszynie trafiały na podatny grunt. Jednak 70 lat po tamtych wydarzeniach znów Japończycy obawiają się odejścia z drogi pacyfizmu przez rząd premiera Shinzo Abe. Tysiące przeciwników protestowało przeciwko tzw. „ustawie wojennej” w ramach której po raz pierwszy od zakończenia II wojny światowej Japonia będzie mogła użyć sił samoobrony poza granicami kraju, w obronie sojuszników. Jest to największa zmiana, jaka zaszła w japońskiej polityce obronnej od czasu powołania sił samoobrony w 1954 r. Oficjalne medialne stanowisko premiera Abe potwierdza pokojowy charakter ustawy a konieczności jej wprowadzenia uzasadnia również celem zapobieżenia wojnom i szerzeniu pokoju na świecie. Zob.: *Japonia już nie tak pokojowa. Ustawa wojenna rozszerzyła rolę sił samoobrony*, „Gazeta Wyborcza” 18.09.2015.

W 1958 r. otwarto Park Pokoju w Hiroszynie, na wyspie, która przed atakiem atomowym była gęsto zabudowana. W miejscu, gdzie było epicentrum wybuchu jest dziś Kopuła Bomby Atomowej³⁸. Tu każdego r. obchodzi się rocznicę zrzucenia bomby na miasto. W Parku Pokoju znajduje się tam między innymi Dzwon Pokoju w który każdy może uderzyć. Wzgórze Pamięci mieści w sobie prochy kilkudziesięciu tysięcy ofiar. Na symbolicznym grobowcu zapisano imiona ofiar Hiroszimy. Płomień Pokoju będzie palił się tak długo, jak długo na świecie będzie istniał arsenał jądrowy, który nadal jest silną kartą przetargową w polityce militarnej wielu państw, a to oznacza, że długo jeszcze nie zostanie wygaszony. Muzeum Pokoju mieści fotografie, pamiątki, filmy i eksponaty, które są symbolem tamtego pamiętnego dnia. Są wśród nich stopione butelki i ludzkie cienie. Makieta pokazuje Hiroszimę przed i po wybuchu jądrowym.

W latach 60. XX wieku przez Japonię przetoczyła się fala studenckich protestów antywojennych³⁹, wspierana przez siły skrajnie lewicowe, reprezentowane przez Obywatelską Unię na Rzecz Pokoju w Wietnamie [*Betona-mu ni Heiwa o Shimin Rengō*], zwłaszcza, że Okinawa stanowiła bazę wypadową i zaplecze logistyczne dla amerykańskich wojsk. Znajdujące się na drugim biegunie partie i organizacje skrajnie prawicowe żądały rewizji konstytucji w celu remilitaryzacji Japonii i przywrócenia pełnej władzy cesarzowi⁴⁰. W czerwcu 1968 r. Amerykanie zobowiązali się do wywiezienia stamtąd broni chemicznej i nuklearnej, głównie rakiet MACE-B z głowicami jądrowymi, co dawało możliwość rozszerzenia na Okinawę trzech zasad antyatomowych, deklarowanych przez rząd Eisaku Satō w końcu 1967 r.⁴¹

W 1974 r. Eisaku Satō (wraz z Seanem Mac Bridem) otrzymał pokojową nagrodę Nobla, stając się pierwszym azjatyckim Noblistą, wspierającym inicjatywę kontroli zbrojeń wyrażającą się w propozycji Czterech Filarów Polityki Nuklearnej. Zakładały one możliwość użycia energii atomowej wyłącznie w celach pokojowych, ogólnoświatową kontrolę zbrojeń i rozbrojenia, zapewnienie Japonii bezpieczeństwa atomowego ze strony USA. Japonia przystąpiła do trzech układów zbiorowych. Były to: „Układ o Nierozprzestrzenianiu Broni Jądrowej” z 1970 r., ratyfikowany 8 VI 1976 r., zakładający, że kraje które nie posiadają arsenału jądrowego nie będą dążyły

---

³⁸ Budynek został zaprojektowany jako centrum wystawowe przez czeskiego architekta Jana Letzla, oddano go do użytku w sierpniu 1915 r. W 1996 roku Kopuła Bomby Atomowej została wpisana na listę światowego dziedzictwa UNESCO.

³⁹ Wpisywały się one w antyamerykański nurt pacyfistyczny inspirowany wojną w Wietnamie, ale wykorzystywały również retorykę „narodową” i nawiązując do tragedii Hiroszimy wzywały do kontroli zbrojeń i zaprzestania eksperymentów z bronią jądrową i wodorową.

⁴⁰ E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, *Japonia...*, s. 278–279.

⁴¹ Ibidem, s. 289. Wprowadzone przez premiera Eisaku Satō trzy zasady antynuklearne zobowiązywały Japonię do zakazu posiadania, produkcji oraz transportu przez terytorium wszelkich ładunków nuklearnych.

do jego posiadania, a użycie energii atomowej możliwe jest tylko w celach pokojowych, tzw. „formuła Kobe” z 18 marca 1975 r., która czyniła port w Kobe pierwszą japońską strefą zdenuklearyzowaną oraz „Traktat o Całkowitym Zakazie Prób z Bronią Jądrową” [*Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty*] z 10 września 1996 r.. .

Japońskie męczeństwo. Inspiracje

Stygmata odmieńców towarzyszył ocalałym z Hiroszimy, a destrukcyjny potencjał przenikał wszystkie dziedziny ich życia. Dylemat ocalałych, czy traktować przeżycie w kategoriach błogosławieństwa czy przekleństwa, zrodził się z samego faktu bycia w mieście przeznaczonym na zagładę. Dla współczesnych Japończyków tragedia Hiroszimy ma w sobie coś z sacrum. Brytyjski pisarz Ian Buruma określił Hiroszimę symbolem zbiorowego męczeństwa współczesnych Japończyków. Emanację traumy widać w rozmaitych kulturowych reprezentacjach. Strach ludzi dotkniętych zagładą przedstawiony został za pomocą sztuki. *Hibakusha* namalowali tysiące obrazów, pokazujących tragedię miasta. Przejmujące świadectwo zagłady Hiroszimy namalował Akira Onogi. Miał 16 lat, kiedy bomba wybuchła, był wówczas w swoim domu, który znajdował się ok. 1,2 km od epicentrum wybuchu. Pięcioro członków jego rodziny (wszyscy) cudem się uratowało. Wybuch bomby opisał jako „niebieski błysk światła, coś na kształt iskier pociągu lub jakiegoś elektrycznego zwarcia”. Słyszał okrzyki wzywających pomocy i widział, jak ludziom z sąsiednich domów odpadała skóra z płonących ciał⁴². Jego prace znajdują się w Muzeum Pokoju w Hiroszynie⁴³. Inni artyści, jak Isamu Harada, Yoko Suma, Shigeru Miyoshi, Chieko Matsamura, Kazuno Mae, Kazuo Akiyama, Kazuo Matsumuro, Toshiko Kihara, czy Shunsuke Makino⁴⁴, w podobny sposób przedstawiają zagładę miasta. Rzeka ognia i krwi, centralny motyw w sztukach plastycznych *hibakusha* koresponduje z podobną motywiką w twórczości narracyjnej ocalałych⁴⁵. U wielu ludzi występuje tzw. „pancerz kraba”, czyli ogromne blizny po oparzeniach na plecach i ramionach. Tacy ludzie boją się dyskryminacji i napiętnowania ze strony zdrowego społeczeństwa. Dziedziczny okazał się

⁴² Akira Onogi jest klasycznym przykładem doświadczonych *hibakusha*, u których stres posttraumatyczny występował nieprzerwanie jeszcze 10 lat po wybuchu, *Testimony of Akira Onogi*, <http://www.inicom.com/hibakusha/akira.html>

⁴³ Najbardziej reprezentatywne dla jego malarstwa są obrazy płonącej rzeki pełnej krwi i ludzkich ciał częściowo pozbawionych skóry, są one również najczęściej pojawiającymi się motywami w twórczości innych ocalałych z zagłady miasta. Drugim motywem występującym u wielu artystów *hibakusha* jest matka niosąca na plecach dziecko, oddaje on w pełni cierpienie dzieci, najbardziej niewinnych ofiar Hiroszimy.

⁴⁴ Zob.: *A Bomb Victims' Drawing, [w:] Hiroshima Speaks Out* ; <http://h-s-o.net/shihi/en/s1/01.html>

⁴⁵ Na przykład: Ch. Okazaki, *The River in Hiroshima, a Sea of Fire and Smoke*, Ibidem.

strach, przekonanie o dziedziczności choroby popromiennej, a nawet o tym, że jest zaraźliwa. *Hibakusha*, czyli ludzie dotknięci eksplozją, stanowią część dziedzictwa historycznego współczesnej Japonii. Rząd japoński zapewnił im specjalne rządowe książeczki, które uprawniają do zasiłku i bezpłatnego leczenia⁴⁶.

Kontrowersje

W artykule *The Decision to Use Atomic Bomb* w lutym 1947 r. Henry Stimson⁴⁷ nazwał decyzję o zrzuceniu bomby celowym, podjętym z premedytacją destrukcyjnym działaniem ostatniej szansy⁴⁸. Sławny uczonej fizyk z *Projektu Manhattan*, Victor Weisskopf, nazwał bombardowanie Nagasaki zbrodnią [*a crime*]. Inny uczonej, Bertrand Feld, wskazał na bezsens i irracjonalizm tej bezmyślnej pogardy dla ludzkiego życia [„its senselessness, its complete irrationality”, it’s inexcusable and wanton disregard of human life”]⁴⁹. Ostatni członek załogi *Enola Gay*, zmarły w lipcu 2014 r. nawigator Theodore van Kirk, twierdził w wywiadach, że nigdy w życiu nie żałował swojej decyzji, ani roli, jaką odegrał wówczas, w Hiroszynie. Uznał, że użycie bomby atomowej, doprowadzając do szybkiego zakończenia wojny, oszczędziło życie wielu ludzi.

Zakończenie

Symbolami niszczycielskich totalitaryzmów XX w. są Auschwitz i Kołyma. Auschwitz symbolizuje upodlenie człowieka, wyzysk, przemoc, cierpienie i śmierć. Pokazuje, jak w trosce o czystość rasy nazistowski unicestwili człowieka. Eksperymenty z cyklonem stały się symbolem nowoczesnej broni masowej zagłady. Kołyma to symbol nowoczesnego ludobójstwa, zbrodniczego stalinowskiego komunizmu, który miał swoje początki jeszcze przed bolszewickim przewrotem. Auschwitz i Kołyma oddają nie tylko rozmiar zbrodni popełnionych przez nazistów i komunistów, ale także symbolizują to, co do tych zbrodni doprowadziło: usprawiedliwiające ideologie, zrodzone na fali uprzedzeń, wrogości i fałszywych mitów w ramach których te zbrodnie okazały się możliwe.

Nośna siła symboli tego typu polega na ostrzeżeniu przed możliwością wystąpienia podobnych wydarzeń w przyszłości. Mowa symboli nie

---

⁴⁶ Wyróżnia się *hibakusha* różnych kategorii, ze względu na odległość, jaka w chwili wybuchu dzieliła ich od epicentrum. Czwartą kategorię otrzymali ci, którzy byli wówczas nienarodzonymi dziećmi, a których matki ocalały.

⁴⁷ Były sekretarz wojny w administracji prezydenta Williama Tafta, później sekretarz stanu w administracji prezydenta Herberta Hoovera. W 1945 roku uznał za słuszną decyzję o użyciu broni jądrowej.

⁴⁸ H. Stimson, *The Decision to Use the Atomic Bomb*, „Harpers Magazine” 194 (February 1947), s. 98–101, wersja online: <http://www.westshore.edu/personal/MWNagle/US2/stimson&a-bomb.htm> ; Vide: M. Zuberi, *Atomic Bombing of Hiroshima and Nagasaki*, „Strategic Analysis, August 2001, s. 655.

⁴⁹ M. Zuberi, *Atomic Bombing ...*, op. cit. s. 655–656.

szuka ofiar cierpiących bardziej czy mniej, unika statystyk. Tożsamość ofiar jest wpisana w symbol. Symbol nakazuje milczenie. Z jego przekazu wynika jedynie, że ktoś poniósł ofiarę i że takie wydarzenie nie powinno nigdy się powtórzyć nigdzie i w stosunku do nikogo.

Hiroszima jest dla współczesnych Japończyków tym, czym Auschwitz i Kołyma dla Europy. Wojna z pogwałceniem wszelkich zasad, jaką prowadziła Cesarska Armia Japonii przerodziła się w teatr niewyobraźnego okrucieństwa. Miasto Nagasaki nazywa się dziś młodszym o trzy dni bratem Hiroszimy, drugim miastem-widmem, w którym straciło życie 74 tysiące ludzi w ciągu kilku sekund. W Hiroszynie i Nagasaki ujawnił się potencjał zagłady totalnej i nieróżnicującej, który pochłoniął mieszkańców miast tylko dlatego, że należeli oni do narodu agresora. Co czwarty mieszkaniec Japoni ucierpiał w wyniku prowadzonych działań wojennych, daje to w przybliżeniu liczbę 22 milionów. Spośród tych, którzy ocalili, wielu z ulgą przyjęło akt kapitulacji ogłoszony przez „boskiego cesarza” drogą radiową. Jednak duża grupa wysokich rangą wojskowych nie godziła się z kapitulacją, popełniając samobójstwo. Samobójstwa popełniały również ich żony w myśl zasadzie „żona wierna aż do śmierci”.

Japończycy traktują Hiroszimę i Nagasaki jako miejsca narodowej tragedii, jednak ich wymiar symboliczny i znaczenie dla współczesnego świata przekracza granice Kraju Kwitnącej Wiśni. Poprzez upamiętnienie ofiar zagłady Japończycy chcą zmanifestować, aby nigdy na świecie nie było cierpień z powodu bomby atomowej. Japońska trauma Hiroszimy stała się zatem częścią paradygmatu pamięci destrukcyjnych innowacji II wojny światowej. W 50 rocznicę tragedii z Oświęcimia wyruszył do Hiroszimy i Nagasaki pochód pokoju, którego organizatorem był Japoński Zakon Buddyjski *Nipponzan Myohiji*⁵⁰.

15 sierpnia 1995 socjalistyczny premier Japonii Muruyama Tomiichi oficjalnie przeprosił za zbrodnie wojenne popełnione przez Japończyków oraz kolonizację. Miało to fundamentalne znaczenie dla rewizji paradygmatu pamięci⁵¹.

Hiroszima nie jest, jak Auschwitz i Kołyma, bezpośrednim symbolem totalitaryzmu, ale jego symbolem pośrednim. Niszczycielskie reżimy XX-wiecznej Europy pochłonięły miliony ludzi w hitlerowskich i stalinowskich miejscach kaźni na skrwawionych ziemiach. Japońska tragedia stała się implikacją militarystycznych i totalnych dążeń politycznych jej wodzów.

Przystąpienie do paktu Kurusu-Ribbentrop-Ciano oraz utworzenie koalicji Osi doprowadziło do cierpienia i śmierci również tych, którzy nie

---

⁵⁰ S. Sivaraksa, *Ziarna pokoju...*, op. cit. s. 42.

⁵¹ Paradygmat pamięci nadal jest niejednolity. Przykładem może być szintoistyczna świątynia Yasukuni, w której oficjalnie czczeni są zbrodniarze wojenni. W ramach niejedności paradygmatu toczył się również w Japonii tzw. spór podręcznikowy, dotyczący interpretacji pewnych faktów historycznych, zwłaszcza jeśli chodzi o stosunki chińsko-japońskie.

podzielali ambicji japońskich ekspertów od polityki zagranicznej. Trudno o jednoznaczność, czym podyktowana była decyzja o zrzuceniu bomby atomowej na japońskie miasta⁵². Generał Curtis LeMay, zapytany o aspekty moralne wojny na Pacyfiku, która przerodziła się w teatr niewyobrażalnego barbarzyństwa, stwierdził, iż gdyby Amerykanie przegrali tę wojnę, być może zasiedliby na ławie oskarżonych⁵³, sądzeni również za skutki użycia broni atomowej, tymczasem w procesach tokijskich w stan oskarżenia postawiono japońskich polityków i generałów...⁵⁴.

Faktem jest, że po 70 latach od zrzucenia bomby atomowej na Hiroszimę i Nagasaki, konflikty zbrojne w świecie nie wygasły. Nadal istnieje realna groźba użycia broni masowego rażenia przez podmioty niepaństwowe. Jeżeli odczuwamy niepokój o bezpieczeństwo we współczesnym świecie, warto wyciągnąć wnioski nie tylko z tragedii Auschwitz, ale również z tragedii Hiroszimy.

Bibliografia

- Andressen C., *Krótką historia Japonii. Od samurajów do Sony*, Warszawa 2009.
- Celan P., *Todesfuge*, [w:] *Die Gedichte – Kommentierte Gesamtausgabe in einem Band*, oprac.: B. Wiedeman, Frankfurt am Main 2003.
- Einstein's letter to Roosevelt*, August 2, 1939, <http://www.dannen.com/ae-fdr.html>
- Gailey H.A., *The Day of Infamy*, [w:] *The War in the Pacific: From Pearl Harbor to Tokyo Bay*, California 1995, s. 71–101, wersja online: <http://www.questia.com/read/94432774/the-war-in-the-pacific-from-pearl-harbor-to-tokyo>
- Hersey J., *Hiroszima*, tłum. Janusz Łoziński, Poznań 2013.
- Hiroshima Speaks Out*; <http://h-s-o.net/shihi/en/s1/01.html>
- Hoffmann K., *J. Robert Oppenheimer: Twórca pierwszej broni atomowej*, tłum.: Krzysztof Żak, Warszawa 1999.
- Hoffmann K., *Otto Hahn. Wina i odpowiedzialność. Konflikty uczonego*, Warszawa 1997.
- Japonia. Historia i współczesność*, red. Joanna Marszałek-Kawa, Toruń 2008.
- Japonia już nie tak pokojowa. Ustawa wojenna rozszerzyła rolę sił samoobrony*, „Gazeta Wyborcza” 18.09.2015.
- Jeziński G., *Energia jądrowa wczoraj i dziś*, Warszawa 2005.

---

⁵² M. Zuberi, *Atomic bombing...*, s. 623–662.

⁵³ „People&Events”. *General Curtis LeMay (1906–1990), the Official Website of US Air Force*; <http://archive.is/20121212213227/> <http://www.af.mil/information/bios/bio.asp?bioID=6178>

⁵⁴ Międzynarodowy Trybunał Wojskowy dla Dalekiego Wschodu powstał z inicjatywy dziewięciu państw: USA, Chin, Australii, Nowej Zelandii, Francji, Holandii, Kanady, Wielkiej Brytanii i ZSRR 19 stycznia 1946 r. w Tokio.

- Konstytucja Japonii z 3 listopada 1947 r.*, tłum. Teruji Suzuki, wersja online: <http://www.pl.emb-japan.go.jp/relations/konstytucja.html>
- Kubowski J., *Broń jądrowa. Fizyka, budowa, działanie, skutki, historia*, Warszawa 2008.
- Landas M., *Jeńcy. Prawdziwa historia amerykańskich jeńców i japońskich zbrodni wojennych*, tłum. Maciej Antosiewicz, Warszawa 2010.
- Leo Shilard's Petition to the President, July 3–th 1945*, US National Archives, Washington DC: Record Group 77, Manhattan Engineer District Records, Harrison– Bundy File, folder #76. <http://www.dannen.com/decision/45-07-03.html>.
- Margolin J.-L., *Japonia 1937–1945. Wojna Armii Cesarza*, przedmowa: Yves Ternon, tłum. Joanna P. Rurarz, A. Rurarz, Warszawa 2009.
- Nagasaki, tamtego pamiętnego dnia 9 sierpnia*, red. nauk. i przypisy: Estera Żeromska, tłum. Anna Popczyk, Anna Śledzińska, z jap. Anna Śledzińska, Estera Żeromska, Warszawa 2002.
- Oh J., *Hiroshima and Nagasaki. The Decision to Drop the Bomb*, https://michiganjournalhistory.files.wordpress.com/2014/02/oh_jung.pdf
- Pałasz–Rutkowska E., Starecka K., *Japonia*, Warszawa 2004.
- Paxton R.O., *Anatomia faszyzmu*, tłum. P. Bandel, wstęp: M. Zmierzczak, Poznań 2005.
- „*People&Events*”. *General Curtis LeMay (1906–1990)*, the Official Website of US Air Force; <http://archive.is/20121212213227/> <http://www.af.mil/information/bios/bio.asp?bioID=6178>
- Petition to the President of the United States, July 17–th 1945*, US National Archives, wersja elektroniczna
- Religie o drogach pokoju i bezdrożach wojny*, red. Eugeniusz Sakowicz, Lublin 1995.
- Schom A., *Od Pearl Harbor do Guadalcanal. Wojna na Pacyfiku. Wodzowie, strategia, dyplomacja 1941–1943*, Warszawa 2007.
- Stimson H.L., *The Decision to Use the Atomic Bomb*, „*Harpers Magazine*” 194 (February 1947).
- Takashi N., *Atomic Bomb Rescue nad Relief Report*, http://www.nashim.org/e_pdf/atomic_bomb/
- Takashi N., *Listy do dzieci*, tłum. Krzysztof Bednarek, Warszawa 2010.
- Tarasiuk R., (rec.), John Hersey, *Hiroshima*, przeł. Jerzy Łoziński, Poznań, Zys i S-ka, 2013, ss. 229, „*Doctrina*” 2013, s. 98–101.
- Tarasiuk R., *Schwytac Eichmanna. Izraelskie służby wywiadowcze w projekcie narodowej historii*, „*Secretum. Służby specjalne. Bezpieczeństwo. Informacja*”, 1 (2) 2015, s. 191–215.
- Testimony of Akira Onogi*, <http://www.inicom.com/hibakusha/akira.html>
- U.S. Strategic Bombing Survey: The Effects of the Atomic Bombing of Hiroshima and Nagasaki, June 1946. Presidents Secretary File, Truman Papers*. wersja online: https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/bomb/large/documents/pdfs/65.pdf

The Franck Report, June 11, 1945, [http:// www. dannen. com/ decision/ franck.html](http://www.dannen.com/decision/franck.html)

Tubielewicz J., *Historia Japonii*, Wrocław 1984.

Wolny A., *Okinawa 1945*, Warszawa 2004.

Zuberi M., *Atomic Bombing of Hiroshima and Nagasaki*, „Strategic Analysis”, August 2001, s. 623–662.